

ВОДЗЫЎ АФІЦЫЙНАГА АПАНЕНТА
аб дысертацыі Алены Іванаўны Дзінгілеўскай
“Словаўтваральная сінанімія і паранімія прыметнікаў у
беларускай літаратурнай мове”, прадстаўленай на атрыманне
вучонай ступені кандыдата філалагічных навук
па спецыяльнасці 10.02.01 – беларуская мова

1. Аднаведнасць дысертацыі спецыяльнасці і галіне навукі, па якіх яна прадстаўлена да абароны. Змест дысертацыі Алены Іванаўны Дзінгілеўскай “Словаўтваральная сінанімія і паранімія прыметнікаў у беларускай літаратурнай мове” адпавядае спецыяльнасці 10.02.01 – беларуская мова і галіне навукі – “філалагічныя”, што пацвярджаецца фактычным матэрыялам і паслядоўным лінгвістычным аналізам фрагмента словаўтваральнай сістэмы сучаснай беларускай літаратурнай мовы.

Дасягненне важных лінгвістычных вынікаў у дысертацыйным даследаванні грунтуецца выбарам аб’екта (аднаасноўныя пары і шматкампанентныя аб’яднанні суфіксальных прыметнікаў беларускай літаратурнай мовы) і прадмета (адносіны сінаніміі і параніміі паміж аднаасноўнымі суфіксальнымі прыметнікамі беларускай літаратурнай мовы), карэктнай фармулёўкай задач і навуковых палажэнняў, удала падобранымі метадамі і прыёмамі даследавання, а таксама дарэчным выкарыстаннем адпаведнай лінгвістычнай тэрміналогіі.

2. Актуальнасць тэмы дысертацыі. Актуальнасць тэмы кандыдацкай дысертацыі А. І. Дзінгілеўскай абумоўлена яе ўключанасцю ў прыярытэтныя напрамкі развіцця беларускага мовазнаўства, а таксама сувыканальніцтвам адпаведнага задання ў межах навукова-даследчай тэмы “Лексіка, фразеалогія і граматыка беларускай мовы ў сінхранічным, дыяхранічным і супастаўляльна-тыпалагічным аспектах”, што выконвалася на кафедры беларускай філалогіі УА “Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы” на працягу 2021-2025 гадоў.

Сінанімія і паранімія як вынік спецыфічнага спосабу сучаснага словаўтварэння пакуль што не знайшла шырокага вывучэння ў беларускім мовазнаўстве, хоць выяўлены дысертанткай корпус аб’яднанняў аднаасноўных прыметнікаў складае 917 пар і 198 шматкампанентных аб’яднанняў. Тым не менш аналізуючы з’явы ў лінгвістыцы далёка не новыя, яны атрымалі ацэнку ў працах многіх рускіх і асобных украінскіх і беларускіх лінгвістаў, якія бачылі ў сінаніміі і параніміі значны патэнцыял для далейшага разумення асаблівасцей фарміравання лексічнага саставу мовы. Тым больш гэта датычыцца сучаснай беларускай літаратурнай мовы, складанне і фарміраванне лексічнага саставу якой прыпадае на XIX--XX стагоддзі на аснове вусна-дыялектнага маўлення.

Сінанімізацыя і паранімізацыя прыметнікаў беларускай мовы сведчыць аб імклівасці нашага жыцця, дынамічным зруху ў непрадказальных сферах жыццядзейнасці чалавека. Вынікі гэтага працэсу таксама наглядна дэманструюць экспрэсіўнасць нашай эпохі; сінанімічныя аб’яднанні рознай

семантыкі могуць выкарыстоўвацца для стварэння пэўнага эфекту ў мастацкіх і публіцыстычных тэкстах, жывым маўленні, яны могуць надаваць адценне экзатычнасці, мадэрнасці або такую канатацыю, якой цяжка дасягнуць сродкамі толькі кадыфікаванага слоўніка беларускай мовы. Гэта тым больш мае значэнне, паколькі ўсебаковых і грунтоўных даследаванняў такога спосабу словаўтварэння на матэрыяле прыметнікаў беларускай мовы да сённяшняга часу не было.

Аб'ект дысертацыйнага даследавання А. І. Дзінгілеўскай вызначаецца несумненнай навуковай важнасцю і надзённасцю, паколькі дазваляе ацаніць шляхі і спосабы далейшага пашырэння агульналітаратурнага слоўніка сучаснай беларускай літаратурнай мовы, вызначыць найбольш вядучыя і запатрабаваныя тэндэнцыі ў яго развіцці.

3. Ступень навізны вынікаў, якія атрыманы ў дысертацыі, і навуковых палажэнняў, што выносяцца на абарону. Дысертацыйнае даследаванне Алены Іванаўны Дзінгілеўскай вызначаецца высокай ступенню навуковай навізны, паколькі ў рабоце ўпершыню ў беларускім мовазнаўстве вызначаны рэстр прыметнікаў сучаснай беларускай літаратурнай мовы, утвораных суфіксальным спосабам ад адной асновы, размеркаваных па парах і шматкампанентных аб'яднаннях.

Кожнае з пяці палажэнняў, што выносяцца на абарону, мае высокую ступень навізны і характарызуе важнейшыя асаблівасці спецыфічнага словаўтварэння ў беларускай мове.

1. Словаўтваральны патэнцыял беларускай літаратурнай мовы ў галіне суфіксальнага ўтварэння ад'ектыўнай лексікі характарызуецца магчымасцю ўтварэння ад адной назоўнікавай, дзеяслоўнай або прыметнікавай асновы двух і больш прыметнікаў, якія фарміруюць пары і шматкампанентныя аб'яднанні. У межах пар ад'ектыўныя дэрываты ўступаюць у сінанімічныя або паранімічныя адносіны, а ў шматкампанентных аб'яднаннях – у сінанімічныя, паранімічныя або адначасова ў сінанімічныя і паранімічныя адносіны. Найбольш частым вынікам утварэння ад адной асновы некалькіх прыметнікаў з'яўляюцца пары аднаасноўных дэрыватаў. Значную групу складаюць таксама трохкампанентныя аб'яднанні прыметнікаў-кадэрыватаў. Аб'яднанні з чатырма, пяццю, шасцю і сямю кампанентамі менш пашыраныя, аднак іх існаванне сведчыць пра магчымасці беларускага ад'ектыўнага словаўтварэння вельмі тонка размяжоўваць сэнсава-стылістычныя нюансы вытворных слоў выключна за кошт дыферэнцыяцыі дэрывацыйных сродкаў.

2. Словаўтваральная сістэма беларускай літаратурнай мовы з пункту гледжання яе скіраванасці ў працэсе ўтварэння аднаасноўных прыметнікаў на той ці іншы лексіка-семантычны эфект у плане суадносін паміж кампанентамі як пар, так і шматкампанентных аб'яднанняў характарызуецца амаль абсалютным балансам паміж сінаніміяй і параніміяй. Пры гэтым засведчаная тэндэнцыя да падтрымання парытэту паміж сінаніміяй і параніміяй у парах і

трохкампанентных аб'яднаннях абумоўлівае такое становішча, што калі ад адной асновы ўтвараюцца тры і больш прыметнікаў, то значна часцей у такіх аб'яднаннях сінанімічныя і паранімічныя адносіны спалучаюцца, чым адносіны нейкага аднаго віду вызначаюць характар усяго аб'яднання.

3. Элементы семантычнай структуры слова, якія ў тлумачальных слоўніках падаюцца як канкрэтызацыя асноўнага значэння шляхам развіцця адпаведнай яму сфармуляванай у найбольш агульнай форме дэфініцыі за кошт тэкставых фрагментаў з больш вузкім зместам або, акрамя гэтага, якія прынята называць адценнямі значэння, у дастатковай ступені выяўляюць адзнакі самастойных адзінак у агульным аб'ёме плана зместу слова. На гэтай падставе іх мэтазгодна кваліфікаваць як асобныя лексіка-семантычныя варыянты лексемы.

4. Развіццё другасных значэнняў у парах аднаасноўных прыметнікаў звязана з пэўнымі заканамернасцямі ў плане праяўлення семантычных узаемаадносін паміж апошнімі. Па-першае, калі прыметнікі ў пары паводле сваіх першасных значэнняў знаходзяцца ў сінанімічных адносінах, яны маюць схільнасць развіваць **аднолькавую** колькасць значэнняў, прычым чым больш шматзначнымі з'яўляюцца прыметнікі ў тых парах, дзе яны маюць аднолькавую колькасць значэнняў, тым большая імавернасць, што яны будуць знаходзіцца ў сінанімічных адносінах. І наадварот, калі аднаасноўныя прыметнікі паводле першасных значэнняў з'яўляюцца паранімамі, яны выяўляюць схільнасць да **дысбалансу** пры параўнанні аб'ёму іх семантыкі, прычым чым большай колькасцю значэнняў адрозніваюцца складнікі пар, тым большая імавернасць, што яны будуць належаць да разраду паранімаў.

Па-другое, для пар, у якіх аднаасноўныя прыметнікі паводле свайго першаснага значэння з'яўляюцца **сінонімамі**, надзвычай істотнае значэнне ў плане магчымасці захавання імі зыходных сінанімічных адносін мае тое, ці развіваюць яны аднолькавую колькасць другасных значэнняў, ці гэта колькасць будзе для іх хоць бы мінімальна рознай: пры наяўнасці любой розніцы ў колькасці другасных значэнняў адпаведная пара будзе характарызавацца адносінамі няпоўнай сінаніміі; калі ж у пары зыходных сінонімаў развіваецца аднолькавая колькасць другасных значэнняў, адпаведныя прыметнікі, наадварот (але ўжо толькі як правіла), схільныя захоўваць зыходную для іх сінанімію, выступаючы як поўныя сінонімы, асабліва калі ў кожнага складніка пары развіваецца больш чым па адным другасным значэнні. З другога боку, для пар, у якіх аднаасноўныя прыметнікі паводле свайго першаснага значэння з'яўляюцца **паранімамі**, фактар аднолькавай / рознай колькасці другасных значэнняў у складнікаў пары для захавання зыходных для іх паранімічных адносін не вельмі істотны, прычым сярод усіх адзначаных пар вылучаецца група, у якой абодва складнікі пары маюць другасныя значэнні, але розную іх колькасць (трохі больш чым палавіна такіх пар характарызуецца адносінамі няпоўнай параніміі), тады як

у тых парах, дзе ў іх складнікаў або роўная колькасць другасных значэнняў, або яна няроўная, але пры гэтым адзін са складнікаў адназначны, доля выпадкаў з адносінамі няпоўнай параніміі дастаткова ўстойлівая і складае блізка чвэрці ад усіх.

5. На фоне агульнасці ўтваральнай асновы вытворных прыметнікаў у межах адной сінанімічнай або паранімічнай пары, сінанімічнага, паранімічнага або сінанімічна-паранімічнага шматкампанентнага аб'яднання дыферэнцыяцыя плана выражэння дэрыватаў забяспечваецца рознымі спосабамі, найбольш распаўсюджаным з якіх з'яўляецца задзейнічанне розных суфіксаў. Нярэдка пры адрозненні ў суфіксах розніца ў плане выражэння вытворных прыметнікаў павялічваецца за кошт аднаго або некалькіх дапаможных спосабаў: адрознення ў месцы націску, супрацьпастаўленасці поўнай утваральнай асновы і скарачанай, наяўнасці / адсутнасці чаргаванняў ва ўтваральнай аснове, удзелу / няўдзелу інтэрфікса, супрацьпастаўленасці кароткай і поўнай формы прыметнікаў. Аднак у пэўных выпадках любы з пералічаных спосабаў можа быць задзейнічаны не як дапаможны, а ў статусе самастойнага (асноўнага). У сувязі з значнасцю ролі разнастайных спосабаў у фарміраванні сінанімічных і паранімічных пар, сінанімічных, паранімічных і сінанімічна-паранімічных шматкампанентных аб'яднанняў ёсць мэтазгоднасць бачыць гэты працэс і яго вынікі як такія, якія адбываюцца паводле той ці іншай мадэлі – у адпаведнасці з задзейнічаннем канкрэтнага спосабу (спосабаў) з ліку пералічаных вышэй.

4. *Абгрунтаванасць і верагоднасць вывадаў і рэкамендацый, сфармуляваных у дысертацыі.* Абгрунтаванасць і верагоднасць вывадаў і рэкамендацый, якія сфармуляваны ў кандыдацкай дысертацыі Алены Іванаўны Дзінгілеўскай, забяспечваюцца наступнымі фактарамі:

- вычарпальнай паўнотой факталагічнай базы даследавання: у дысертацыі прааналізавана 917 пар аб'яднанняў аднаасноўных прыметнікаў і 198 шматкампанентных аб'яднанняў, адабраных з найбольш аўтарытэтных слоўнікаў беларускай мовы другой палавіны XX – першай чвэрці XXI стагоддзяў, а таксама “Беларускага N-корпуса”;

- актыўным выкарыстаннем значнай колькасці аўтарытэтных лінгвістычных крыніц (129 бібліяграфічных пазіцый беларускіх, рускіх і ўкраінскіх аўтараў), што становіцца характарызуе навуковую дасведчанасць дысертанта і кампетэнтнасць яго ў розных сферах лінгвістыкі;

- прымяненнем абгрунтаванай метадалогіі навуковага даследавання, заснаванай на апісальным і супастаўляльных метадах аналізу фактычнага матэрыялу, выкарыстанні структурнага і словаўтваральнага аналізаў, элементаў колькаснага падліку, а таксама ў неабходных выпадках – прыёмаў мадэліравання, таблічнага спосабу абагульнення і прадстаўленасці вынікаў даследавання;

- істотнай функцыяй дадатку, які займае асаблівае месца ў рабоце: ім грунтоўна дапаўняецца матэрыял, які ўвайшоў у асноўны тэкст дысертацыі,

што ўзмацняе агульнае станоўчае ўражанне аб праведзенай дысертанткай працы па сістэматызацыі шырокага і разнастайнага фактычнага матэрыялу і падмацоўвае дакладнасць тэарэтычных палажэнняў дысERTAцыі, якія знайшлі адлюстраванне ў палажэннях, што выносяцца на абарону.

Высновы і рэкамендацыі, сфармуляваныя ў дысERTAцыі, могуць паспяхова прымяняцца ў фундаментальнай навуцы і вучэбным працэсе, характарызуюцца дакладнасцю, паўнатой і строгай суаднесенасцю з аб'ектам і прадметам даследавання.

5. Навуковая, практычная, эканамічная і сацыяльная значнасць вынікаў дысERTAцыі з указаннем рэкамендацый па іх выкарыстанні. Навуковая значнасць дысERTAцыйнага даследавання А. І. Дзінгілеўскай заключаецца найперш у тэарэтычным асэнсаванні асаблівасцей сінанімізацыі і паранімізацыі прыметнікаў у беларускай мове, вызначэнні месца і ролі суадпаведных словаўтваральных адзінак у працэсе папаўнення лексічнага саставу мовы, вызначэнні ўплыву аналізуемага словаўтваральнага спосабу на дэрывацыйную сістэму беларускай мовы.

Важным дасягненнем А. І. Дзінгілеўскай з'яўляецца вызначэнне колькаснага складу сінанімічных і паранімічных пар і шматкампанентных аб'яднанняў адпаведнай семантыкі ў беларускай літаратурнай мове, тыпалагічная характарыстыка розных структурных утварэнняў з двума і больш кампанентамі-асновамі прыметнікаў.

Выключную ролю ў структуры дысERTAцыйнага даследавання мае аб'ёмісты дадатак (191 с.), у якім прыводзяцца пары словаўтваральных прыметнікаў-сінонімаў паводле іх першасных значэнняў (тыпы і мадэлі гэтых пар адлюстраваны ў адпаведных выніковых рысунках), пары словаўтваральных прыметнікаў-паранімаў паводле іх першасных значэнняў, сінанімічныя шматкампанентныя аб'яднанні аднаасноўных прыметнікаў, паранімічныя шматкампанентныя аб'яднанні аднаасноўных прыметнікаў, змяшаныя шматкампанентныя аб'яднанні аднаасноўных прыметнікаў, пары аднаасноўных прыметнікаў з аднолькавай колькасцю значэнняў паводле поўнага аб'ёму іх семантыкі, пары аднаасноўных прыметнікаў з рознай колькасцю значэнняў.

Практычная значнасць дысERTAцыйнага даследавання заключаецца найперш у павышэнні эфектыўнасці лексікаграфічнай прадукцыі (у тым ліку пры ўкладанні слоўнікаў сінонімаў і паранімаў беларускай мовы). Матэрыялы дысERTAцыі могуць быць выкарыстаны пры падрыхтоўцы і выкладанні ў ВНУ вучэбных дысцыплін, звязаных з лексікалогіяй беларускай мовы, параўнальнай лінгвістыкай, міжкультурнай камунікацыяй, а таксама пры распрацоўцы спецкурсаў, прысвечаных праблемам сучаснага словаўтварэння, пры ўдасканаленні вучэбных дапаможнікаў па беларускай мове.

Эканамічная значнасць дысERTAцыйнай працы А. І. Дзінгілеўскай палягае ў рэчышчы практычнай запатрабаванасці вынікаў даследавання, якія могуць быць прыменены для забеспячэння патрэб навукова-гуманітарнай, навукова-тэхнічнай і адукацыйнай практыкі ў Рэспубліцы Беларусь, што ў

пэўнай ступені можа садзейнічаць дасягненню рэальнага эканамічнага эфекту.

6. *Апублікаванасць вынікаў дысертацыі ў навуковым друку.* Асноўныя палажэнні дысертацыйнага даследавання А. І. Дзінгілеўскай знайшлі вычарпальнае адлюстраванне ў 18 навуковых работах, сярод якіх 5 артыкулаў у навуковых выданнях, уключаных у пералік ВАК, 7 артыкулаў у зборніках навуковых прац, 6 публікацый у зборніках матэрыялаў міжнародных, рэспубліканскіх навукова-практычных канферэнцый і навуковых чытанняў.

7. *Адпаведнасць афармлення дысертацыі патрабаванням ВАК.* Афармленне дысертацыі і аўтарэферата ў цэлым адпавядае патрабаванням ВАК Беларусі. Дысертацыя і аўтарэферат напісаны згодна з нормамі навуковага стылю і аформлены паводле інструкцыйных правілаў. Тэкст дысертацыі добра структураваны, у ім у цэлым дарэчна вылучаны іерархічныя падраздзяленні і прадуманы адсылачны апарат, што спрыяе аптымальнаму ўспрыняццю зместу работы. Задачы дысертацыі, палажэнні, што выносяцца на абарону, асноўныя вынікі даследавання, сфармуляваны ў вывадах да глаў і ў заключэнні да работы, знаходзяцца ў адпаведнасці з патрабаваннямі ВАК. Аўтарэферат дае дастатковае ўяўленне пра змест дысертацыі і не ўтрымлівае звестак, якія выходзяць за яе межы.

8. *Заўвагі.* Дысертацыйная работа А. І. Дзінгілеўскай прынцыповых заўваг не выклікае. Разам з тым, як і любое сур'ёзнае даследаванне, яна патрабуе некаторых удакладненняў і дае матэрыял для разваг і пытанняў.

1. У дысертацыйным даследаванні не прасочваецца часавая ацэнка з'яўлення і функцыянавання сінонімаў і паронімаў, не выяўляюцца адносіны дысертанткі да самога феномена з'явы словаўтваральнай сінаніміі і параніміі ў словаўтваральнай структуры беларускай мовы: наколькі матывавана выступаюць такія ўтварэнні ў сучаснай літаратурнай мове з пункту гледжання не толькі папаўнення слоўнікавага саставу і стылёвай разнастайнасці, але і дэрывацыйнай небяспекі на сучасным этапе развіцця беларускай мовы.

2. Уяўляецца не зусім карэктнай тэма дысертацыйнага даследавання, у якой ніякім чынам не карэлююцца паняцці “беларуская літаратурная мова” і “сучасная беларуская літаратурная мова”. У асобных выпадках гэтыя паняцці суіснуюць у тэксце дысертацыі (гл. с. 78).

3. Хацелася б ведаць, у якой ступені (з якой паўнатой) слоўнікі сучаснай беларускай мовы адлюстроўваюць прааналізаваны дысертанткай матэрыял; якія з аналізуемых пар (аб'яднанняў) маюць перспектывы на далейшае кадыфікаванае выкарыстанне? Чым, на Вашу думку, можна растлумачыць колькасныя парадоксы лексікаграфічна незафіксаванай сінаніміі і параніміі прыметнікаў сучаснай беларускай літаратурнай мовы ў параўнанні з рускай мовай?

4. Паводжле якога прынцыпу ў аглядзе навуковых прац прыводзяцца прозвішчы ўсходнеславянскіх навукоўцаў (з улікам значнасці навуковых прац, паводле храналогіі іх публікацыі ці інш.?)?

5. Хацелася б парэкамендаваць аўтару дысэртацыйнага даследавання звярнуць увагу на не зусім карэктную сістэму скарачэнняў і абазначэнняў тыпу БАС, МАС, СІС, а таксама СФ (“Слоўнік фразеалагізмаў” І. Я. Лепешава), Віш. (Вишнякова О. В. “Словарь паронимов русского языка”) (стар. 5 у рукапісе дысэртацыі).

Выказаныя заўвагі і пытанні не ўплываюць на агульную станоўчую ацэнку дысэртацыі. Яны з’яўляюцца толькі падставай для ўдакладнення пазіцыі аўтара і могуць быць зняты падчас навуковага абмеркавання вынікаў даследавання.

9. *Аднаведнасць навуковай кваліфікацыі саіскальніка вучонай ступені, на якую ён прэтэндуе.* Дысэртацыя А. І. Дзінгілеўскай уяўляе сабой закончанае, самастойнае даследаванне, выкананае ў рэчышчы перспектывага навуковага напрамку. Навуковая кваліфікацыя аўтара адпавядае патрабаванням, якія прад’яўляюцца да саіскальніка вучонай ступені кандыдата філалагічных навук па спецыяльнасці 10.02.01 – беларуская мова, што пацвярджаецца зместам і навукова-тэарэтычным узроўнем дысэртацыйнага даследавання, фактычнай, тэарэтычнай і метадалагічнай базай дысэртацыі, навуковай і практычнай значнасцю, абгрунтаванасцю і верагоднасцю атрыманых вынікаў.

Заклучэнне. Дысэртацыя Алены Іванаўны Дзінгілеўскай “Словаўтваральная сінанімія і паранімія прыметнікаў у беларускай літаратурнай мове” з’яўляецца самастойным даследаваннем, у якім на высокім навуковым узроўні вырашаецца актуальная для беларускага мовазнаўства праблема, звязаная з вызначэннем дэрывацыйных і лексіка-стылістычных асаблівасцей сінанімізацыі і паранімізацыі прыметнікаў у беларускай літаратурнай мове.

У адпаведнасці з главай 3 Палажэння ВАК Беларусі аб прысуджэнні вучоных ступеняў і прысваенні вучоных званняў рэкамендуецца прысудзіць Алене Іванаўне Дзінгілеўскай вучоную ступень кандыдата філалагічных навук па спецыяльнасці 10.02.01 – беларуская мова **за:**

- вызначэнне з максімальнай паўнатай корпуса словаўтваральных сінонімаў і паранімаў у беларускай літапратурнай мове на матэрыяле лексікаграфічных крыніц другой палавіны XX -- пачатку XXI ст. і нацыянальнага “Беларускага N-корпуса”;

- выяўленне і кваліфікацыю семантычных адносін паміж аднаасноўнымі прыметнікамі ў парах і шматкампанентных аб’яднаннях як сінанімічных, паранімічных або сінанімічна-паранімічных на аснове супастаўлення іх першасных значэнняў, а таксама стылістычных адрозненняў паміж аналізуемымі прыметнікамі;

- устанаўленне семантыка-стылістычнай неаднароднасці і залежнасці колькасці другасных значэнняў у пары аднаасноўных прыметнікаў ад характару зыходных (сінанімічных або паранімічных) адносін паміж імі, а таксама вызначэнне ўмоў захавання гэтых адносін пры развіцці другасных значэнняў;

- сістэматызацыю характэрных асаблівасцей сінаніміі і параніміі прыметнікаў беларускай літаратурнай мовы, выяўленне стылістычнай

поліфункцыянальнасці словаўтваральнай сінаніміі і параніміі прыметнікаў, абумоўленай структурай і словаўтваральнымі магчымасцямі параднаасноўных і шматкампанентных аб’яднанняў прыметнікаў, што пацвярджаецца рознай стылістычнай маркіраванасцю адпаведных слоў у лексікаграфічных крыніцах.

Доктар філалагічных навук
прафесар

М. Р. Прыгодзіч

М. Р. Прыгодзіч

28 верасня 2026 г.

